

az ősz püspök halotti beszédét — ahol nincsenek sem nagy, sem kicsiny ellenségei, nincsen harc, csak béke, nincs érdek, csak szeretet; nincs jog csak igazság; s minden van, ami a földön nincs . . .

Koporsója mellett ott állt az ország kulturájának legfőbb öre: dr. Berzeviczy Albert és hű barátja gróf Apponyi Albert.

KÖRÖSI HENRIK.

ADALÉK A MAGYAR TANÜGYNEK II. JÓZSEF KORABELI TÖRTÉNETÉHEZ.

Ismeretes, hogy József császár a magyar tanügyet is teljesen az örökös tartományok módjára akarta berendeztetni és e végből a hazai iskolák kormányzatát legfőbb fokon a bécsi udvari tanulmányi bizottságban pontosította össze. Elolvashatjuk ezt Marczalinál (Magyarország története II. József korában, 2. köt. 298. s. k. l.), aki ezt a fontos eseményt lényeges vonásaiban híven előadja.

Ennek a centralizációnak az előzményeit akarom az alábbiakban — a bécsi udvari és a budapesti országos levéltár idevágó anyaga* alapján — megismertetni, kiegészítéseül a Marczali munkájában foglaltaknak. Céloom az, hogy ennek az ügynek ismeretlen vagy kevésé ismert fejleményeit, a fokozatosan érlelődő szándékot időrendi alakulásában aktaszzerűen kimutassam.

A császár röviddel trónralépte után kiterjesztette figyelmét a hazai oktatásügyre is. Legelőbb arra szólította fel gróf Eszterházy kancellárt, hogy a magyar tanügy állapotáról jelentést tegyen. A kancellária ennek a felszólításnak 1781. január hó 27-én kelt, Ürményi által szerkesztett, 27 ívre terjedő felterjesztésben felelt meg, mely mind a tanügynek (vagy is, az 1777. évi Rationak) alapelveit, mind a tanulmányi alapot képező vagyon cselekvő és szenvedő álladékanak kimutatását tartalmazza.

Ez a munkálat a Ratio Educationis történetében nagy jelentőségű. Írója, Ürményi, a régi iskola neveltje, legelőször is visszapillantást vet a magyar tanügy multjára s a jezsuiták és piaristák «monopolium»-ára, s egybeveti a régi s az új rendszert. «Az előbbi iskolai rendszer értelmében» úgymond «a magyar gymnasiumokban főleg

* Orsz. Lev. Udv. Kanc. 1501 ex 1781; 11957 és 12281 ex 1783; 2959 ex 1784. Bécsi udv. levéltár (Staatsrath): 237, 818, 1890 ex 1781; 505, 663, 1664 ex 1082; 3344 és 4290 ex 1783; 1046 és 2572 ex 1784.

atin nyelvet tanítottak; más tantárgyakból, mint a földrajzból, történetből, számtanból, görög nyelvből a legegyszerűbb dolgokat is alig érintették; ennél fogva ezeket és más tárgyakat, melyekről a nyilvános iskolák egyáltalán nem vettek tudomást, némelyek (bár mindenkor kevesen)... kénytelenek voltak később, magánúton és nagy fáradsággal megtanulni; vagy pedig nagy költségen külföldi akadémiákba és iskolákba kellett őket küldeni, tanulságosabb nevelés céljából. Vázolja azután az előterjesztés írója az új rendszer alapelveit és végrehajtásának remélhetőleg fokozatosan elenyésző akadályait (tankönyvek hiánya, a tanárok fogyatékos képzettsége, a világi tanárokkal szemben táplált előítéletek, az új módszer nehézségei) s kilatásba helyezi a Ratio II. kötetének legközelebb várható elkészültét.

A kancelláriának ezt az előterjesztését a császár szokás szerint kiadta a bécsi államtanácsnak, melynek tagjai nagyobb részt teljes elismeréssel nyilatkoznak a Ratio Educationisról. *Báró Kressl* csak azt az egyet kérdi, vajjon Magyarországon a theologia, egyházjog és közjog «hamisítatlan principiumait» tanítják-e, s különösen tanítják-e az alattvalók kötelességeit fejedelmök iránt? *Gebler* főleg az új magyar tanrendszer egyes tagozatainak összefüggését emeli ki méltatóan, és sajnálkozva említi, hogy ez a szerves összefüggés az örökös tartományok iskolai intézményei közt nincsen meg. Javasolja, hogy a kancelláriának és mindazoknak, kik a mű létrejötte körül érdemeket szereztek, a legfelsőbb tetszésnyilvánítás tudtul adassék. *Löhr* is sikerültnek (fürtrefflich) mondja a magyar tanrendszert. Csak az egyetlen *Hatzfeld gróf* az, aki előkelő hidegséggel fogadja a művet, s már ekkor teszi meg a következő jellemzetes kijelentést: «Mindenképen szükséges, hogy az állam összes iskoláiban lehetőleg ugyanazokat az elveket és tanokat sajátítsa el az ifjúság, s különösen arra kell ügyelni, hogy a szabadságai fölött [gondosan örökös magyar nemzet az iskolákban más elvek szerint ne művelődhessék, mint azok, melyeket ő Felsőge a többi örökös országok számára jóváhagyott.].» Javasolja is mindjárt, hogy a Magyarországon használt összes tankönyveket, be kell kívánni megvizsgálás végett, s csak oly könyvek használatát kell megengedni, melyek a monarchia többi részeiben elfogadott tankönyvekkel meg egyeznek. Egyébiránt a Ratióra és a tárgyalás alatt álló előterjesztésre nincs megjegyzése (übrigens finde... nichts zu erinnern).

A császár, fűgy látszik, erősen érdeklődött ezen ügy iránt. A kancellária előterjesztését elejétől végig elolvassa s titkos kabinetirodájára számára lefratja; majd némi megfontolás után a kancelláriának csakugyan kinyilvánítja megelegetését («sum beneplacitum super universo opere... mihi eatenus testari»; írja a kancellár) s egyben fel szólítja, hogy a tanulmányi rendszer kidolgozását csak folytassa tovább

(continuabit Cancellaria in Systemate Studiorum ab ea tam prudenter combinato et cum desiderato effectu hucusque executo). Ez 1781. évi március folyamán történt; az 1781. évi április 27-én kelt udvari rendelettel pedig a császár az egész Ratio Educationist kifejezetten megerősítette.* Kitűnik ezekből, hogy az új tanulmányi rendszer eleinte megnyerte a császár tetszését, s hogy nem is akart változtatást tenni rajta.

Mentől tovább haladunk azonban az idők folyásában, annál több módosító rendelettel találkozunk. Az egész művet soha sem helyezte József császár hatályon kívül, de folyton faragott le egy-egy követ a rendszer épületéből.

Az első alkalmat erre az adta meg, hogy a protestánsok a Ratio hatályának reájok való kiterjesztését, amint a rendszer megkívánta volna, magukra nézve sérelmesnek tartották, s miként Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben, most is felszólalták ellene. A császár tehát, az első rést ütve a systemán, kimondja, hogy a Ratiót a protestánsok iskoláira egyelőre nem kell alkalmazni, hanem meg kell hallgatni kiválóbb embereiket arra nézve, miként lehetne az általános normát a vallásszabadság fennállása mellett (stante libertate Religionis) reájok «adaptálni.» Erre következnek az ismeretes pozsonyi tanácskozások.

A második rést ütötte az 1782. évi február 20-án kelt rezolúció, mely a magyar kormányzások tiltakozó és könyörgő előterjesztéseinek ellenére az egész tanulmányi alapot³ három hó leforgása alatt kincstári kezelésbe vétetni rendelte. Néhány hét múlva, 1782. évi március 7-én még egy lépéssel tovább megy a császár, midőn Hatzfeld gróf véleménye alapján a magyar kormányzékhez intézendő, egyik rendelete szövegére nézve megjegyzi, hogy e szókat «in amplificandam rem litterariam hungaricam» törölni kell, s helyökre ezt kell tenni: «ad Patriæ bonum et incrementum», nehogy — teszi hozzá Hatzfeld — a rendelet azt a hitet kelthesse, mintha a magyar tanulmányi alapot nem lehetne a monarchia más országai számára is felhasználni. Ime, már kifejezésre jut a közönség gondolata. A magyar tanulmányi alap

* «porro cuncta hæc Instituta Litteraria post accuratam illorum discussionem ea cum prudentia combinata et optato cum successu introducta esse comperissemus, ut merito omnem Benignam satisfactionem Nostram Cæsareo-Regiam testari debeamus: Idecirco universum hoc Systema Rei Litterariæ et Educationis non tantum authoritate quoque Nostra Cæsareo-Regia clementer confirmamus, verum una benigne volumus, utad accuratam ejusdem quoad omnes sui partes executionem ubivis procedatur.»

magyar jellegét meg akarják szüntetni, közössé akarják tenni az ösz-birodalom javára.

A tanügyi centralizáció fonalát tovább nyomozva, nemsokára újból, s most már nagyon szembeötlő módon tűnik fel az egybeolvasztás szándéka. Két hónap mulva, tehát 1782 május 28-án a kancellár legfelsőbb kézjeggyel ellátott billetumot kap, mely formájában nagyon ártatlannak látszik, de az összpontosítás csiráit kétségtelenül magában hordja. A császár kívánatosnak tartja, hogy a magyar kancelláriának mindig legyen tudomása arról, mi történik az örökös német tartományok tanügyét intéző bécsi udvari tanulmányi bizottságban. Ezért rendeli, hogy valahányszor a nevezett bizottság ülést tart, mindig legyen jelen 1—2 magyar tanácsos is. Hogy csakugyan az egységesítés gondolata lebegett már ekkor a bécsi udvar szeme előtt, kitűnik az említett billetum kibocsátását megelőző tárgyiratokból, különösen Hatzfeld gróf véleményéből, aki most már nyíltan megmondja, ami eddig csak lelke mélyén lappangott: azt hiszi, hogy «jobb volna a magyar királyság iskolai dolgait a bécsi bizottsággal elintéztetni» (übrigens glaubete ich die das Königreich Hungarn betreffenden Schulsachen besser durch diese Commission behandelt).

Hatzfelden kívül különösen Martini volt szószólója ennek az egységesítésnek. Az ő figyelmeztetésére rendeli a császár 1783 szeptember 29-én, hogy a budai egyetem mind a négy facultásán, úgyszintén a magyar gymnasiumokban és alsóbb iskolákban csakis a bécsi tankönyvek legyenek használhatók. «És a kancellária» teszi hozzá a császár «ezen rendeletem legpontosabb végrehajtását éber figyelemmel fogja kísérni, mert *különb en kénytelen volnék az egész magyar tanügyet ép úgy, mint ahogy a német örökös országokkal történik, az itteni (bécsi) tanulmányi bizottságnak alárendelni.*»

Az 1783. év végén végbement a budai egyetem részletes megvizsgálása, melyet Ürményi teljesített (Marczali id. m. 312 k. k. II.). Ez a vizsgálat (melyről a kiküldött biztos 233 oldalra terjedő jelentésében számolt be) az egyetemnek igen sok fogyatkozását tárta fel. Ez volt legközvetlenebb oka annak, hogy a császár az egész magyar tanügy intézését tényleg kivette a magyar és erd. udv. kancellária hatásköréből, és beleolvasztotta a bécsi tanulmányi bizottságba. Az erre vonatkozó két császári kéziratnak eleddig kiadatlan szövege* a következő:

* Nagyon fontos történeti okiratról lévén szó, az eredeti német szöveget közlöm.

1.

Billet an den hung. kanzler.

Aus dem von der hung. kanzley über die von dem Hofrath von Ürményi vollzogenen Untersuchung der Ofner Universität erstatteten Vortrag habe ich mit Missvergnügen ersehen, dass in Hungarn die Studiengeschäfte nicht auf die beste Art besorget, bey der Universität in Ofen überall Gebrechen entdeckt, den von Mir erlassen Befehlen überhaupt keine Folgsamkeit geleistet und besonders nicht einmal die schon öfters anbefohlene Einrichtung der Schul Bücher in Vollzuge gesetzt worden sey. Ich finde mich daher um das für den Staat so wichtige Geschäft des Studien Wesens in die behörige Ordnung auch in Hungarn zu bringen, und andererseits mit gleichen Grundsätzen überhaupt für die ganze Monarchie fürzugehen, in die Nothwendigkeit gesetzt, nach meiner der Kanzley schon unterm 29-ten Sept. l. J. im Voraus zu erkennen gegebenen Gesinnung das gesammte hung. und Siebenbürgische Studien Wesen der unter dem Freyh. von Van Swieten aufgestellten Hof Cöön auf die nehmliche Art zu untergeben, wie solches in Rücksicht auf die geistliche Gegenstände bey der unter dem Freyh. von Kresel niedergesetzten Cöön geschieht.

Ich belehre hievon zugleich den Freyh. Van Swieten und sende ihm zu diesem Ende den oben in der Frage stehenden Vortrag der hung. Kanzley unter einem zu, dass er solchem mit Zuziehung der Rätthe der hung. Kanzley bey der Cöön in genaue Erwegung nehmen, und mit Rücksicht auf die allgemeine, in Studienwesen ohnabweislich bestehende Anordnungen das gemeinschaftliche Gutachten erstatten solle, wie dem diesfälligen Gebrechen abzuhelfen und das Studienwesen in Hungarn bey der neuen Translocation einzuleiten seyn wird. Sie werden daher zu gedachter Studien Hof Cöön eigene Hofräthe von der Kanzley als Referenten bestimmen, die alle in hungarischen und siebenbürgischen Studien Wesen vorkommende Stücke brevi manu der gedachten Studien Cöön zuweisen, damit sie alda von den dazu bestimmten hung. Referenten in Vortrag gebracht werden mögen, wo aber selbe sodann, wenn sie auf die bey der geistl. Cöön hergebrachte Art die Entscheidung erhalten, von der Kanzley in das Land zu expediren seyn werden.

Wo übrigens der Freyh. Van Swieten zugleich die weitere Weisung erhält, dass bey der bevorstehenden Translocation auf jenes was Bereits eingeführt ist, so wie auf die schon bestehenden Professoren keine Rücksicht getragen, sondern nur jene, so sich bey dem zu veranlassenden Concurse als die geschicktesten auszeichnen, gewählt und überhaupt ohne aller Personal Rücksicht nur die geschicktesten Leute angestellt werden sollen.

2.

Billet an B. Van Swieten.

Ich habe meines Dienstes zu seyn befunden das gesamte hung. und siebenbürgische Studien Wesen der unter Ihrer Leitung aufge-

stellten Studien Cöön auf die nehmliche Art zu untergeben, wie solches in rücksicht der anderen teutschen Erblände geschicht. Der hung. Kanzler hat hiernach bereits den Auftrag erhalten, alle in Studienwesen aus Hungarn und Siebenbürgen bey der Kanzley einkommenden Gegenstände an Sie brevi manu zu verweisen und solche bey gedachter Cöön durch eigene von der Kanzley zu bestimmende Referenten in Vortrag bringen zu lassen; damit selbe mit Rücksicht auf die allgemeine in Studienwesen ergangene Verordnungen beurtheilet, und so viel möglich in allen Erbländen sich nach gleichen Grundsätzen benommen werden möge.

In dieser Rücksicht sende Ich Ihnen daher den Mir von der hung. Kanzley über die vollbrachte Untersuchung der Ofner Universität erstatteten Vortrag zu, damit Sie solchen bey der Cöön mit Zuziehung der hung. Referenten in genaue Erwegung nehmen und gemeinschäftlich mit ihnen das Gutachten erstatten sollen, wie den darin vorkommenden Gebrechen eine standhafte Abhilfe zu verschaffen und wie überhaupt das hung. Studienwesen auf einen guten Fuss bey der neuen festgesetzten translocation zu bringen sey? da auf all jenes, was derzeit in Hungarn eingeführt ist, keine Rücksicht zu tragen und auch von den bereits aufgestellten Professoren nur jene zu wählen sind, welche sich bey dem zu veranlassenden Concurse, als die geschicktesten auszeichnen, sofort von ihren Mitwerbern den aufrichtigen Vorzug verdienen. Massen Mein Wille ist, dass bey der zu treffenden Wahl ohne aller Personalität fůrgegangen und nur auf die allerschickteste Leute das Augenmerk gerichtet werden solle.

den 3-ten X-bris 1783.

Ezenğrendelkezés kibocsátásának időpontjától kezdve a magyarországi és erdélyi tanügyet az ősszbirodalom céljait szolgáló bécsi udvari tanulmányi bizottságban intézték. Az egész vonalon megindul a «parificatio», melynek csak a császár halála vetett véget.

FINÁCZY ERNŐ.

A FRANCIA NYELV TANÍTÁSÁNAK FEJLŐDÉSE A FELSŐBB LEÁNYISKOLÁKBAN ÉS AZ ÚJ TANTERV.

1875 október havában a *Budapesti Közlöny*-ben megjelent miniszteri rendelet a következőképen határozza meg a felsőbb leányiskola célját: «Ezen nyilvános tanintézet célja alkalmat nyújtani arra, hogy benne társadalmunk nőtagjai nemük sajátlagossága és a társadalmi viszonyok által feltételezett, de egyszersmind oly mérvű általános műveltséget szerezzenek, amely egyfelől élethivatásukra szükséges és másfelől megfelel azon általános műveltségnek, melyet a férfiak saját életcéljaik érdekébenl gimnáziumi és reáliskolai középiskoláinkban nyerhetnek».

Ha általános műveltség megszerzéséről van szó, elengedhetlen